

Inhoud

Voorwoord 11

Inleiding 17

Deel I Ethische reflectie 19

1 Wat is ethische reflectie en waarom is het belangrijk? 21

1.1 Eigen welzijn 22

1.2 Algemeen welzijn 25

1.2.1 Afhankelijkheid van andere mensen 25

1.2.2 Jouw welzijn en het welzijn van anderen van wie je afhankelijk bent 26

1.2.3 Jouw bijdrage aan het algemeen welzijn 28

1.3 Welzijn op lange(re) termijn 31

1.3.1 Algemene kennis over welzijn 31

1.3.2 Onzekerheid 33

1.4 Op gezag aannemen of zelfstandig nadenken? 34

1.5 Zelfstandig nadenken op praktische wijze 36

1.6 Het ethische perspectief 37

1.6.1 De ethische vraag 38

1.6.2 Ethisch goed 39

1.7 Als je zelf een van de betrokkenen bent 40

1.8 Internationaal 43

1.9 Samenvatting 45

Vragen 46

2 Normen, waarden en rechten 47

2.1 Morele normen 48

2.1.1 Geboden en verboden 48

2.1.2 Vier dimensies van morele normen 49

2.2 Morele rechten 52

2.2.1 Vier dimensies van morele rechten 53

2.2.2 Het zelfbeschikkingsrecht 53

2.2.3 Autonomie 54

- 2.3 Morele waarden 58
  - 2.3.1 Draagvlak 58
  - 2.3.2 Gelijkwaardigheid 58
  - 2.3.3 Rechtvaardigheid 66
- 2.4 Moeten of mogen 69
  - 2.4.1 Moreel perspectief 69
  - 2.4.2 Ethisch perspectief 69
  - 2.4.3 Enige voorbeelden 71
- 2.5 Samenvatting 72
  - Vragen 73

- 3 Nadenken over de goede keuze 75
  - 3.1 Twee mogelijkheden om een ethische keuze te maken 76
  - 3.2 Is iets ethisch verdedigbaar? 77
    - 3.2.1 Een morele norm als ethisch goede norm erkennen 78
    - 3.2.2 Stappenplan 80
    - 3.2.3 Toepassing van het stappenplan op de casus 83
    - 3.2.4 Complexe situaties 85
  - 3.3 Enige voorbeelden, verbredingsstof 86
    - 3.3.1 Ongeluk en alcohol 86
    - 3.3.2 Omkoping 89
    - 3.3.3 Kinderarbeid 91
    - 3.3.4 Overdragen van dief aan politie 92
  - 3.4 Ethisch gezien de beste/betere keuze maken 94
  - 3.5 Methode voor het bepalen van de betere ethische keuze (verdiepingsstof) 99
    - 3.5.1 Stappenplan voor het maken van de betere ethische keuze 100
    - 3.5.2 Toepassing van het stappenplan op de casus 101
  - 3.6 Samenvatting 105
    - Vragen 106

4	Ethisch gedrag bevorderen en het ethische moeten	109
4.1	Sancties en beloning	111
4.2	Persoonlijke principes	111
4.2.1	Twee voordelen van persoonlijke principes	112
4.2.2	Persoonlijke principes en ethisch handelen	114
4.3	Werken aan jezelf	114
4.4	Verbondenheid	117
4.4.1	Op rationele wijze een beeld vormen van anderen	117
4.4.2	Empathisch vermogen	118
4.4.3	Mate van verbondenheid	119
4.5	Afhankelijkheid van anderen verhogen	121
4.6	Welbegrepen eigenbelang	121
4.7	Voorbeeldgedrag	124
4.8	Welzijn	125
4.9	Morele structuur	125
4.10	Ethische gevoeligheid	126
4.11	Nudging	127
4.12	Begrip van psychologie en sociologie	129
4.13	Enige voorbeelden	130
4.14	Het ethische moeten	133
4.14.1	Redenen om een ethisch gebod/verbod aan jezelf op te volgen	133
4.14.2	Wanneer je ethisch iets moet doen wat moreel verboden is	134
4.15	Samenvatting	135
	Vragen	137
	Samenvatting deel I	138

Deel II	Ethisch reflecteren toegepast op bijzondere gebieden	141
5	Ethiek en het digitale tijdperk	143
5.1	Privacy	144
5.1.1	Privacywetgeving	144
5.1.2	Privacy op het werk	148
5.2	Auteursrecht en plagiaat	150
5.2.1	Auteurswet	150
5.2.2	Plagiaat	152
5.2.3	Open source en open content	154
5.3	Normen en waarden voor internet	154
5.3.1	Google en reputatieschade	155
5.3.2	Vrijheid van meningsuiting	156
5.3.3	Smaad, laster, belediging	159
5.3.4	Morele normen voor internet	160
5.3.5	Verkeerde doelgroep	162
5.4	Samenvatting	164
	Vragen	165
6	Ethiek van organisaties	167
6.1	Wat is maatschappelijk verantwoord ondernemen?	168
6.2	Planet	169
6.3	People	171
6.4	Rol van de Nederlandse overheid in MVO	173
6.5	Motivatie voor MVO	174
6.5.1	Sanctie of beloning	175
6.5.2	Principes	177
6.5.3	Verbondenheid	177
6.5.4	Welbegrepen eigenbelang	178
6.5.5	Welzijn	179
6.6	MVO of Greenwashing?	179
6.6.1	ISO-certificering	180
6.6.2	MVO-keurmerken of labels	181
6.6.3	Monitoring van ngo's	181
6.7	Samenvatting	182
	Vragen	183

7	Beroepsethiek	185
7.1	Problemen die voortkomen uit een persoonlijke levensovertuiging	185
7.2	Misstanden	186
7.2.1	Klokkenluiden	186
7.2.2	Werk weigeren	189
7.3	Discussabele kwesties	191
7.4	Samenvatting	191
	Vragen	192
8	Ethiek van leven en dood	195
8.1	Levensbeëindiging bij autonome mensen (euthanasie)	196
8.1.1	Euthanasie	196
8.1.2	Enkele argumenten voor en tegen euthanasie	199
8.2	Levensbeëindiging bij heteronome mensen	202
8.3	Analyseschema voor het maken van een ethische keuze rondom levensbeëindiging bij heteronome mensen	203
8.3.1	Is levensbeëindiging bij heteronome mensen moord?	204
8.3.2	Drie perspectieven	204
8.3.3	Stappenplan	206
8.4	Levensbeëindiging bij een subject in een onherstelbaar coma	206
8.4.1	Persoon of niet?	207
8.4.2	Tweede en derde perspectief	208
8.4.3	Wilsbeschikking	208
8.5	Levensbeëindiging bij bejaarden in het eindstadium van dementie	210
8.6	Abortus	211
8.6.1	Historische en culturele achtergrond	214
8.6.2	Abortuswetgeving	215
8.6.3	Is abortus moord?	217
8.6.4	Tussenposities	220
8.6.5	Het tweede perspectief	221
8.6.6	Ethische analyse	222
8.7	Levensbeëindiging bij pasgeboren ernstig gehandicapte baby's	223
8.8	Samenvatting	224
	Vragen	225
	Literatuurlijst	227
	Index	233
	Over de auteur	237

Voorwoord

Ik mag mij gelukkig prijzen dat ik uitgebreid feedback heb gekregen van een aantal docent-gebruikers van de tweede druk van *Praktische ethiek*. Alle feedbackformulieren die ik van uitgeverij Boom kreeg thuisgestuurd, heb ik nauwgezet doorgenomen en de suggesties en kritiek heb ik verwerkt. Ik wil deze docenten hartelijk bedanken voor de gedane moeite en de goede opbouwende kritiek.

Daarnaast wil ik een aantal studenten van de Hogeschool Rotterdam bedanken die mij feedback hebben gegeven op de nieuwe hoofdstukken van de derde druk van *Praktische ethiek*. Aan hun suggesties en kritiek heb ik veel gehad. Graag wil ik noemen de studenten: Martijn Priem, Judith Bisscheroux, John van de Stelt, Gerard Boot, Mikael Steenken, Lisa van Veen en Annabel van Leeuwen.

De docenten Daan Gijbertse, Aad Vonk en de lector duurzaamheid Wim Naeije en Arno Musch wil ik eveneens bedanken voor hun goede suggesties.

Veranderingen bij de derde druk en verantwoording

In deze druk van *Praktische ethiek* is er veel meer dan in de vorige druk aandacht gegeven aan de structuur. Elk hoofdstuk van deel I begint met een stuk waarin wordt aangegeven wat de plaats is van het hoofdstuk in de rode draad van het boek. Vervolgens is er een inleiding die vertelt welke problemen in het hoofdstuk aan de orde zullen komen en ten slotte volgt er een leeswijzer voor dat specifieke hoofdstuk.

Elk hoofdstuk eindigt met een samenvatting.

In deel II wordt er bij de hoofdstukken geen stuk over een rode draad opgenomen, omdat er na deel I een aantal specifieke onderwerpen aan de orde komen (ethiek van ICT, organisaties, beroep en leven en dood) waar geen rode draad in aanwezig is. Deel I vormt in tegenstelling tot deel II een samenhangend geheel. Deel I heeft daarom een samenvatting en deel II niet.

In tegenstelling tot de tweede druk is er in de derde druk geen apart hoofdstuk over argumentatie en discussie meer. In de tweede druk waren dat respectievelijk hoofdstuk 3 en 5. De reden daarvan is dat ik te weinig toegevoegde waarde van die hoofdstukken heb gezien. Mijn ervaring is dat de argumentatie van studenten eerder op een hoger niveau komt door feedback van docenten en andere studenten dan door theorie over goed en zuiver argumenteren. Het be-

lang van feedback van anderen op een bepaalde stellingname en argumentatie is daarom een steeds terugkerend thema in de derde druk. Het oude hoofdstuk 5 over discussie is komen te vervallen omdat discussies in mijn waarneming te veel gericht zijn op winnen terwijl het voor het ethisch reflecteren veel belangrijker is om goede feedback te krijgen.

Ook het oude hoofdstuk 9 (Goed en slecht in andere landen) is komen te vervallen in de derde druk. Dit hoofdstuk was in de nieuwe druk niet meer nodig door een andere opzet van deel I. Het ethisch reflecteren is in de nieuwe druk nu zo beschreven dat het kan worden toegepast op zowel kwesties binnen de eigen landsgrenzen als daarbuiten. Er hoeft geen kunstmatige scheiding meer tussen beide te worden aangebracht. Regelmatig duiken er in deel I nu kwesties op die stonden beschreven in het oude hoofdstuk 9. Deze kwesties kunnen met het in deel I beschreven begrippenapparaat naar mijn mening adequaat worden geanalyseerd. Het oude hoofdstuk 10 over ethisch handelen is verbeterd en verplaatst naar hoofdstuk 4 aan het einde van deel I van de nieuwe druk. Het hoort in het algemene ethische kader van deel I thuis en het maakt mogelijk om goed te beschrijven wat de status is van *het ethische moeten*, iets wat we in dat hoofdstuk zullen uitleggen.

Het oude hoofdstuk 'Ethiek van bedrijven' heet nu 'Ethiek van organisaties'. De reden daarvan is dat in deel II het algemene ethische kader van deel I wordt toegepast op allerlei bijzondere gebieden waar een student vroeg of laat mee te maken zal krijgen. Niet alle studenten komen te werken in een bedrijf, maar wel komen alle te werken in een of andere organisatie. Ethiek van organisaties is voor alle studenten nuttig terwijl *Ethiek van bedrijven* alleen voor bepaalde groepen studenten nuttig is. Verder is er nog een nieuw hoofdstuk toegevoegd, namelijk 'Ethiek van leven en dood' dat over euthanasie en levensbeëindiging handelt. Ook dit is een onderwerp waar iedere student vroeg of laat mee te maken krijgt. Dit hoofdstuk is daarom niet vanuit het perspectief van een zorgverlener geschreven maar van uit de zorgvrager, iets wat we op zeker moment allemaal zullen zijn.

Een andere belangrijke verandering is dat er nu veel meer casussen en problemen uit de leefwereld van de student zijn genomen dan in de vorige druk.

In de oude druk stonden vaak lange stukken aaneengesloten tekst. In de nieuwe druk zijn er veel meer tussenkopjes opgenomen om het lezen te vergemakkelijken. Ook zijn er af en toe tekeningen ter verduidelijking opgenomen.

Verantwoording voor docenten

In dit boek komen ethische problemen van ons privéleven, ons werk en de samenleving aan bod. Er is voor gekozen om die domeinen in samenhang met elkaar te behandelen, omdat beroep en privéleven vaak niet te scheiden zijn. Of ik nu mijn vak uitoefen en voor moeilijke keuzen sta, of ruziemaak met mijn beste vriend, ik ben steeds dezelfde persoon.

Algemene benadering

Veel boeken over ethiek richten zich op de ethiek van een bepaald vakgebied of domein, bijvoorbeeld bedrijfsethiek, ethiek van de ICT, militaire ethiek, ethiek van de zorg en de verpleging, media-ethiek. Deze terreinen hebben inderdaad alle hun eigen problemen en hebben daarom een eigen aanpak nodig. In dit boek is ervoor gekozen om een algemene ethiek te beschrijven die zich gemakkelijk laat verbijzonderen naar een specifiek domein, bijvoorbeeld het toekomstige beroepsveld van de student. Zo'n algemene benadering is misschien onvolledig als u vanuit een bepaald specialisme kijkt, maar toch blijkt het meestal relatief eenvoudig om een goede algemene benadering met genoeg aanvullende informatie te verbijzonderen. Het omgekeerde (vanuit het bijzondere tot een algemene benadering komen) is vaak minder eenvoudig. Het ethische denken kent bepaalde eigenaardigheden die je naar mijn idee alleen in algemene zin, dus los van een bepaald toepassingsgebied goed kan uitleggen.

Een ander belangrijk voordeel van een algemene benadering is dat er een grote variatie aan ethische problemen aan de orde gesteld kan worden. Studenten vinden dit over het algemeen prettig. Een 'specialistische ethiek', waarbij veel problemen op elkaar lijken, wordt snel eentonig gevonden. Bovendien wordt het denken over ethische problemen beter getraind wanneer er een 'rijke fruitmand' met verschillende ethische dilemma's wordt aangeboden dan wanneer er 'veel van hetzelfde' aan de orde wordt gesteld.

Praktijk als uitgangspunt

We benaderen ethische problemen zo veel mogelijk vanuit de praktijk. Dat betekent niet dat dit boek 'echt filosofische' vragen, zoals 'Wat maakt de mens tot mens?' of 'Zijn normen en waarden cultureel bepaald?', uit de weg gaat. Wel wordt er eerst een verbinding met de dagelijkse praktijk gelegd, voordat we naar antwoorden gaan zoeken. Bij de vraag 'Wat maakt de mens tot mens?' kan dat bijvoorbeeld de situatie van een arts zijn die twijfelt of hij euthanasie moet toepassen op een pasgeboren ernstig gehandicapt kind, en bij de tweede vraag bijvoorbeeld het dilemma van een manager die een opdracht in een islamitisch land mag uitvoeren, op voorwaarde dat hij geen vrouwen meeneemt in zijn team.

De praktische benadering betekent ook dat een gerichte keuze wordt gemaakt uit de verschillende beschikbare ethische theorieën. We concentreren ons vooral op die gedachten en ideeën uit de ethiekgeschiedenis die zich goed lenen voor het oplossen van ethische problemen uit de dagelijkse praktijk. Een volledig overzicht van ethische theorieën en begrippen treft u in dit boek niet aan. Ook specialistische begrippen als ‘naturalisme’, ‘intuitionisme’, ‘non-cognitivism’, ‘meta-ethisch relativisme’, ‘prospectieve ethiek’ en dergelijke komen niet aan de orde.

Benadering van de ethiek

In de ethiekgeschiedenis komen we veel ethische theorieën tegen, maar twee stromingen, als we daar van mogen spreken, worden vrijwel altijd tegenover elkaar geplaatst namelijk de deontologische en de teleologische. De eerste benadering, waarvan Immanuel Kant een belangrijke exponent is, richt zich op het naleven van morele regels en vindt handelingen uit eigenbelang niet ethisch. Bepaalde normen moeten gevolgd worden ongeacht de gevolgen. Bij Kant dien je het geluk niet rechtstreeks na te streven maar door je morele handelingen ‘waardig te worden’.

Tegenover deze benadering staat de teleologische benadering waarbij men ethisch reflecteert met een bepaald doel voor ogen. Meestal is dit doel het goede leven, welzijn, geluk, of algemeen welzijn. Belangrijke exponenten hiervan zijn Aristoteles, Jeremy Bentham en John Stuart Mill. Bij de teleologische benadering is het wél ‘legitiem’ om je eigenbelang mee te wegen.

Het is een keuze om in een boek een ‘tweesporenbeleid’ te voeren, waarbij je allerlei fundamentele vragen, zoals ‘Wat is ethiek?’ en ‘Wat is de aard van een ethisch probleem?’, benadert op zowel een deontologische als een teleologische manier. In dit boek is hiervoor niet gekozen en wel om verschillende redenen. Een van de belangrijkste redenen is dat de deontologische idee dat bepaalde normen moeten worden gevolgd ongeacht de gevolgen niet passend is voor een praktische benadering waarin *per definitie* de gevolgen van onze keuzen en handelingen belangrijk en relevant zijn.

De tweede reden is dat in een praktische ethiek die zich richt op personen die in een moeilijke situatie moeten kiezen, het eigenbelang van de ‘kiezer’ nooit weggestreept kan worden. Mensen zijn in de regel geen idealisten of altruïsten en een praktische ethiek, wil zij echt praktisch zijn, moet zich van dit gegeven bewust zijn. Daarom is een teleologische benadering waarin je het eigen belang van de ‘kiezer’ mag meewegen passender dan een deontologische waarin dat niet mag.

Verder zou een tweesporenbeleid op het probleem stuiten dat de vraag aan welke van de genoemde twee stromingen (teleologisch of deontologisch) in een

bepaalde situatie de voorkeur gegeven moet worden, niet te beantwoorden is. Als daar toch een advies over gegeven zou worden, zou er een overkoepelende theorie over goed en slecht moeten zijn die kan aangeven waarom de ene keer deontologie en de andere keer teleologie *goed of beter* is. Bij mijn weten bestaat er niet een dergelijke overkoepelende theorie.

Dit boek schaaft zich op grond van de genoemde drie redenen in de teleologische benadering. Dat neemt niet weg dat Kant zeer gewaardeerd wordt. Zijn advies 'sapere aude!' ofwel 'durf te denken!' is een van de uitgangspunten van dit boek (zie hoofdstuk 1).

Bij dit boek is ook materiaal voor docenten beschikbaar, zoals beantwoording van de vragen en sheets voor de lessen. U vindt dit materiaal op de website van Boom.

Inleiding

De bedoeling van dit boek is je te helpen om zelfstandig na te denken over kwesties van goed en slecht. We noemen dit ethisch reflecteren. Dit is belangrijk voor je persoonlijke welzijn/geluk zowel in je studie, als in je beroeps- en privéleven, iets wat we in hoofdstuk 1 laten zien.

Zelfstandig nadenken over goed en slecht, ethisch reflecteren, is overigens een vreemde bezigheid. Als je bijvoorbeeld zou zeggen dat het niet goed is om je met goed en slecht bezig te houden, ben je er toch mee bezig, want je zegt immers dat het *niet goed* is om je je daarmee bezig te houden. Het is moeilijk om afstand te nemen tot het denken over goed en slecht omdat je in zekere zin altijd in termen van goed en slecht aan het denken en het handelen bent.

Je kan menen dat het niet goed is om een boek over goed en slecht te bestuderen omdat al het denken over goed en slecht in jouw ogen subjectief is, ofwel persoonlijk bepaald is. We zullen zien dat veel gedachten over goed en slecht inderdaad subjectief zijn, maar dat er ook een groot aantal algemeen geldende dingen over goed en slecht te zeggen zijn en dat er een bepaald niveau van wetenschappelijkheid in het denken hierover te bereiken valt.

Overzicht van dit boek

In hoofdstuk 1 tot en met 4, deel I, wordt het ethisch reflecteren in algemene zin beschreven. Daarna wordt dit algemene ethische kader toegepast op allerlei bijzondere gebieden (deel II) waar je vroeg of laat mee te maken zult krijgen, te weten ICT (hoofdstuk 5), organisaties (hoofdstuk 6), je beroep (hoofdstuk 7) en kwesties van leven en dood zoals euthanasie en abortus (hoofdstuk 8).

In overzicht:

Deel I: Ethisch reflecteren in algemene zin

Deel II: Ethisch reflecteren in relatie tot bijzondere gebieden

Aanwijzingen voor de lezer

Elk hoofdstuk bevat materiaal dat gelezen moet worden om een goed begrip van de materie te verkrijgen. Zo af en toe is er sprake van leesstof die niet noodzakelijk is voor het volgen van de rode draad. Het kan gaan om verdieping, verbreding, enige voorbeelden ter illustratie, een mogelijk interessant zijpad of een keuzeonderwerp. Dergelijke uitstapjes geven we aan in een kader met daarboven een aanduiding van de aard van de uitstap, bijvoorbeeld verdieping.

Deel I
Ethische reflectie

In deel I proberen we je te helpen om ethisch te reflecteren, ofwel zelfstandig na te denken over keuzevraagstukken van goed en slecht. We leggen allereerst uit waarom dat belangrijk is. Vervolgens reiken we denkgereedschap aan dat je hiervoor nodig hebt. Op het einde van deel I ben je in staat om een bepaald keuzevraagstuk over goed en slecht methodisch te analyseren, een keuze te maken en je keuze te beargumenteren. Tevens zul je dan in staat zijn om het goede handelen bij jezelf en anderen te bevorderen.

Leeswijzer voor deel I

In hoofdstuk 1 zul je leren inzien waarom zelfstandig nadenken over keuzevraagstukken van goed en slecht, ethische reflectie dus, belangrijk is voor je persoonlijke welzijn/geluk, zowel in je studie, als in je beroeps- en privéleven. In hoofdstuk 2 behandelen we belangrijke begrippen en denkwijzen voor de ethische reflectie.

Dit alles vormt een goede voorbereiding voor hoofdstuk 3, waar je methoden aangereikt krijgt om goed na te denken over het maken van ethische keuzen. In hoofdstuk 4 wordt duidelijk gemaakt dat een bepaalde mate van goed handelen je persoonlijke welzijn en dat van anderen bevordert. En daarnaast geven we jou methodes en handvatten die je helpen nadenken over de vraag hoe je het goede handelen kunt bevorderen, zowel bij jezelf als bij anderen.

We wisselen bewust stukken met algemene kennis over dit onderwerp af met stukken waarin we je proberen te helpen met zelfstandig na te denken over keuzen van goed en slecht. We proberen daarmee twee uitersten te voorkomen: Zelfstandig nadenken zonder enige kennis van wat er al op dit gebied gedaan is, is proberen het wiel opnieuw uit te vinden.

Op de hoogte zijn van alle kennis op dit gebied maar er niet zelfstandig over na kunnen denken, heeft geen toegevoegde waarde.

We verwoorden dit als volgt:

Denk zelfstandig na, maar wel met kennis van zaken!

Wat is ethische reflectie en waarom is het belangrijk?

Rode draad in het boek

In dit hoofdstuk leer je begrijpen waarom nadenken over goed en slecht belangrijk is voor je persoonlijke welzijn zowel in je studie, als in je beroeps- en privéleven.

Inleiding

Als we de dialoog uit de striptekening horen, lijkt het begrip goed erg subjectief te zijn. Een zinvol gesprek erover lijkt al snel te verzanden in het uitwisselen van persoonlijke visies. In dit hoofdstuk en het vervolg ervan gaan we op een be-

paalde manier over goed en slecht nadenken en daarbij is het de bedoeling dat we op den duur een bepaald niveau van wetenschappelijkheid daarin bereiken.

Leeswijzer voor dit hoofdstuk

Eerst bespreken we goed en slecht in de betekenis van goed en slecht voor jou. We hebben het dan over jouw persoonlijke welzijn/geluk. Dat bespreken we in 1.1. Voor je eigen welzijn ben je meestal aangewezen op het welzijn van andere mensen van wie je afhankelijk bent (1.2). We laten in 1.3 zien dat er veel algemene kennis over langere termijn welzijn (levensgeluk) van jezelf en anderen beschikbaar is. In 1.4 geven we aan dat we willen dat jij *zelfstandig* over dit onderwerp en allerlei problemen die daarmee te maken hebben nadenkt of gaat nadenken. Dit moet echter wel, wil het praktisch nut hebben, op verstandige wijze gebeuren, en in 1.5 geven we daarvoor aanwijzingen. Het zelfstandig nadenken over keuzevraagstukken vanuit het perspectief van de langere termijn welzijn (levensgeluk) van alle betrokkenen noemen we ethische reflectie en wat dat precies is, beschrijven we in 1.6. Hoe je je eigen belang moet meewegen in een ethische reflectie waarin je zelf ook betrokken bent, leggen we uit in 1.7. In 1.8 bekijken we in hoeverre andere landen en wat daar gebeurt, van belang zijn voor jouw ethische reflecties.

1.1 Eigen welzijn

‘Ik voel me goed’ of ‘Het gaat slecht met mij’ zijn uitspraken die we allemaal wel eens gedaan hebben of gehoord. Goed en slecht zijn begrippen die je soms gebruikt om aan te geven hoe het met je gaat. We duiden dit preciezer aan met het begrip ‘eigen welzijn’. Het woord ‘wel’ is oud Nederlands voor ‘goed’. We komen het nog tegen in woordcombinaties als welvaart, welbespraakt, welbehagen, welwillend enzovoort. Denk aan het Engelse ‘well’ dat ook ‘goed’ betekent.¹

Met welzijn is iets merkwaardigs aan de hand. Wanneer we iemand een sigaret op zien steken en hem genietend de rook zien inhaleren, kunnen we zeggen: ‘Roken is slecht voor je.’ De roker kan knikken en zeggen: ‘Dat klopt, maar het voelt zo goed om te roken.’ Kennelijk kan een en hetzelfde zowel goed als slecht zijn. Hoe zit dat? Het simpele antwoord is dat welzijn verschillende perspectieven op de tijd kent. Bij welzijn kunnen we het hebben over hier en nu: het

1 Als het slecht met iemand gaat, zou je eigenlijk niet over iemands welzijn (goed-zijn) moeten spreken, maar onze taal is niet altijd logisch. Het is taalkundig correct om te formuleren: ‘Het is *slecht* met zijn persoonlijke welzijn gesteld.’

gaat hier en nu goed met mij. We kunnen het aan de andere kant ook hebben over ons gehele leven ofwel alle hier-en-nu-momenten tot aan ons levenseinde. Wanneer iemand zegt dat roken slecht voor je is, heeft hij niet welzijn hier en nu voor ogen, maar welzijn gedurende een veel grotere periode. Als je langdurig blijft roken, kun je longkanker of een andere ernstige ziekte krijgen en dat is een vreselijke verslechtering van je welzijn.

Daarom kun je, kijkend naar iemands welzijn, roken tegelijk goed (hier en nu, het voelt prettig) en slecht (je kunt je welzijn op de langere duur ermee ruïneren) noemen. Bij welzijn hoort dus altijd wat we hier noemen een nadere aanduiding van de tijd. Gaat het om welzijn hier en nu, of over ons gehele leven, of misschien alleen gedurende onze vakantie, of studie, of schooltijd?

Zoals er zaken zijn (denk aan roken) die voor ons welzijn hier en nu goed zijn en slecht zijn voor ons langetermijnwelzijn, zo zijn er ook zaken waarbij het andersom is. Neem iemand die traint voor een goede sportprestatie en een gezond lichaam. Trainingen kunnen soms op het moment zelf zwaar en zelfs pijnlijk zijn, maar ze zijn voor het langetermijnwelzijn meestal erg goed (goede conditie en gezondheid). Denk ook aan een ouder die een kind kan bestraffen om ervoor te zorgen dat het bepaalde gedragingen afleert waar het op de lange termijn last van zou kunnen krijgen. Verder kunnen we zeggen dat het voor iemands langetermijnwelzijn goed is als hij leert met pijn en tegenslag om te gaan. We kunnen hieruit de conclusie trekken dat een streven naar langetermijnwelzijn allesbehalve inhoudt dat we alle pijn en leed uit de weg zouden moeten gaan.

Nu hechten we aan ons langetermijnwelzijn, ook wel levensgeluk genoemd, meer waarde dan aan ons welzijn hier en nu. Als iemand mag kiezen tussen een slecht moment hier en nu en een lang en gelukkig leven aan de ene kant of een goed moment hier en nu en een ongelukkig en kort leven aan de andere kant, dan zullen de meeste mensen kiezen voor het eerste. Onze inspanningen zijn er vaak op gericht om welzijn te creëren voor een groot deel van ons leven (lange termijn) en daarvoor moeten vaak offers brengen in het hier en nu. We gaan studeren in plaats van de kroeg in, we laten die sigaret liggen in plaats van hem op te roken, we gooien ons geld niet over de balk maar zetten het op een spaarrekening, we houden ons in bij die ruzie in plaats van ons lekker te laten gaan (wat vaak zo goed voelt).

Hoewel we ons welzijn op lange termijn (levensgeluk) belangrijker vinden dan het hier en nu, betekent dat allerminst dat het voor ons makkelijk is om keuzen voor het eerste ten koste van het tweede te maken. Maar al te vaak wint het welzijn hier en nu het van het welzijn op lange termijn. We steken die sigaret wel op, we gooien het geld over de balk, we laten ons helemaal gaan bij die ruzie enzovoort.

Verdieping

Vanuit de neurowetenschappen laat zich goed verklaren waarom we soms keuzen voor het hier nu maken ten koste van ons langetermijnwelzijn. In ons brein hebben wij twee gescheiden maar interactieve neurale gebieden (Burns & Bechara, 2007, p. 264):

- 1 een impulsief neuraal systeem, afhankelijk van de amandelkernen, dat pijn en plezier in het hier en nu van een keuze registreert;
- 2 een reflectief neuraal systeem, afhankelijk van de prefrontale cortex, dat pijn en plezier in de toekomst van een keuze registreert.

Het reflectieve systeem heeft meestal een zekere controle over het impulsieve systeem, maar die controle is niet absoluut. Een zeer actief impulsief systeem kan de controle van het reflectieve systeem overnemen (p. 267). Wat er uiteindelijk besloten wordt, hangt af van de relatieve krachten van beide systemen. Beide systemen 'beconcurreren' elkaar op een gemeenschappelijk terrein, namelijk dat van pijn- en pleziersignalen. Zijn de vooruitzichten voor de toekomst plezierig dan kan pijn in het heden verdragen worden. Denk aan een pijnlijke tandartsbehandeling die je kan doorstaan met het oog op het behoud van je gebit en de voordelen die daaraan vastzitten (aantrekkelijkheid en succes in relaties). Het kan echter ook zijn dat men voor een keuze in het heden staat die prettige gevolgen in het hier en nu heeft (denk aan het opsteken van een sigaret) maar mogelijk zeer pijnlijke gevolgen in de verre toekomst (longkanker). Kan men die mogelijk zeer pijnlijke gevolgen in de toekomst niet voldoende in het heden als pijnlijk ervaren, dan wint het impulsieve systeem (p. 264, 265) en steekt men de sigaret op.

In het algemeen kun je zeggen dat het training vereist om keuzen te maken voor je langetermijnwelzijn ten koste van je welzijn hier en nu. In het Angelsaksische taalgebied spreekt men over de tegenstelling tussen *instant gratification* (onmiddellijke behoeftebevrediging) en *deferred gratification* (uitgestelde behoeftebevrediging). Er zijn proeven gedaan waarbij een kind voor de keuze werd gesteld: je kunt nu één mars krijgen of over een kwartier twee. Sommige kinderen willen nu die ene mars en andere kunnen een kwartier wachten. Gerichtheid op kortetermijnwelzijn en gerichtheid op langetermijnwelzijn zijn dus vaak in concurrentie met elkaar en het is zeker niet zo dat het laatste altijd sterker dan het eerste is. We kunnen wel proberen via training en opvoeding het laatste zoveel mogelijk concurrentievoordeel op het eerste te geven. We komen hierop terug in hoofdstuk 4.